Hans Radder

Welke toekomst voor het filosofisch onderzoek?

In het rapport *Wegen in de wijsbegeerte* wordt de toekomst van het filosofisch onderzoek in Nederland besproken, uitmondend in een aantal concrete adviezen aan de Raad voor Geesteswetenschappen. De reactie van deze raad – 'men wil op dit moment nog geen conclusies trekken' (4) – is lauw en suggereert een van de onderste bureauladen als eindbestemming van het rapport.[1] De toevoeging dat men hoopt op 'een interessante discussie in het vakgebied' is tot nu toe evenmin bewaarheid geworden. Desondanks is de thematiek de moeite van zo'n discussie zeker waard en wellicht kunnen de hier in *Krisis* opgenomen essays daar een substantieel begin mee maken.

De vraag naar de toekomst van het filosofisch onderzoek in Nederland kan in een feitelijke en in een normatieve zin gelezen worden. De eerste interpretatie vraagt naar een voorspelling van het feitelijke verloop van de toekomstige filosofie. Zoiets is hier niet aan de orde. Met de auteurs van het rapport ga ik uit van de normatieve interpretatie, die vraagt naar de gewenste toekomst van het filosofisch onderzoek in Nederland. Waarbij natuurlijk aangetekend moet worden dat vragen naar wenselijkheid niet geheel losstaan van feitelijke toekomstverwachtingen.

Ik zal mijn bijdrage op de volgende manier structureren. Op verzoek van de redactie van *Krisis* bespreek ik het rapport primair vanuit mijn eigen visie op filosofie als een theoretische, normatieve en reflexieve activiteit.[2] Achtereenvolgens zullen een aantal aspecten van het rapport besproken en geëvalueerd worden in termen van theoreticiteit, normativiteit en reflexiviteit. Omdat mijn deskundigheid vooral op het terrein van de filosofie van wetenschap en technologie ligt, zullen de meeste voorbeelden daarop betrekking hebben. Maar de strekking van mijn argumenten is algemener en niet beperkt tot een deelgebied van de filosofie.

Filosofie als theorie streeft naar begrip via interpretaties en verklaringen van (niet-lokale, betekenisvolle) patronen in de gebeurtenissen of praktijken die zij onderzoekt. Als een primair theoretische activiteit onderscheidt filosofie zich van empirisch onderzoek, ook al is dit onderzoek van cruciaal belang om de te interpreteren of te verklaren patronen op te sporen en het relatieve gewicht ervan te bepalen. In deze opvatting contrasteert 'theorie' wel met 'empirie' maar niet met 'praktijk'. Omdat de mens naast een handelend altijd ook een reflecterend wezen is, maakt reflectie – inclusief theoretisch-filosofische reflectie – altijd al deel uit van onze persoonlijke, maatschappelijke en wetenschappelijke praktijken. Theoretische filosofie behelst de systematisch-wetenschappelijke thematisering van deze niet-academisch-filosofische reflectie.[3]

Utrechtse onderzoeksgroep

Vanuit dit perspectief zijn er een aantal kanttekeningen bij het rapport te plaatsen. In het rapport wordt gepleit voor de oprichting van een Nederlands centrum dat wetenschapsfilosofisch en wetenschapshistorisch onderzoek combineert (12). Een dergelijke inhoudelijke en institutionele combinatie van filosofische theorie en historische empirie leek in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw aanlokkelijk. Inmiddels wordt zo'n integratie van beide disciplines door zowel historici als filosofen problematisch geacht.[4] En in de zogenoemde *science wars* stonden historici en filosofen op sommige fronten zelfs lijnrecht tegenover elkaar. Een belangrijk punt van kritiek betrof de opvatting van wetenschapsgeschiedenis als leverancier van 'empirische' data voor het toetsen van wetenschapstheoretische modellen en de complementaire opvatting van filosofische theorie als empirische generalisatie over die data. Die opvattingen, zo werd gesteld, miskennen zowel de eigenheid van historisch als die van theoretisch-filosofisch onderzoek. Ook in de in het rapport genoemde Utrechtse onderzoeksgroep is allerminst een echte integratie van geschiedenis en grondslagenonderzoek van de wiskunde en de natuurwetenschappen totstandgekomen. Het combineren van wetenschapsfilosofie en wetenschapsgeschiedenis is een van de drie concrete aanbevelingen die in het rapport gedaan worden. Om bovengenoemde redenen is deze aanbeveling niet echt goed doordacht.[5]

Naast de relatie filosofie-empirie wordt in het rapport ook een verband gelegd tussen academische filosofie en wetenschappelijke en maatschappelijke praktijken (6-7). De argumentatie voor 'de belangrijke maatschappelijke en culturele functie van de wijsbegeerte' is echter nogal oppervlakkig. De suggestie is die van een eenrichtingsverkeer: het gaat om het toepassen van academische filosofie op de praktijk in plaats van een tweerichtingsverkeer op basis van een inhoudelijke wisselwerking tussen academische filosofie en de altijd al aanwezige filosofie in die praktijk.

Daarnaast wordt in het rapport op een aantal plaatsen het contrast tussen theoretische en praktische filosofie gehanteerd, een onderscheid dat ook in andere filosofische contexten geregeld gebruikt wordt. Vakken als wetenschapsfilosofie, taalfilosofie en logica worden gezien als theoretisch, terwijl ethiek en sociale filosofie gelden als praktisch. Hier is mijns inziens sprake van een categoriefout: terwijl 'theoretisch' betrekking heeft op de wijze van filosoferen, verwijst 'praktisch' naar het object van dat filosoferen. Maar in feite is de zogenaamde 'praktische' filosofie vaak zwaar theoretisch (denk even aan het werk van Habermas of Rawls). En omgekeerd hebben wetenschap, taal en logische redeneringen net zo goed een praktijk en verschillen daarin in het geheel niet van moraal of maatschappij. Op grond hiervan is het moeilijk in te zien waarom wetenschapsfilosofie een natuurlijk verbond zou moeten vormen met (formele) logica en taalfilosofie, zoals Van Benthem bepleit (28 en 34), en waarom een combinatie van wetenschapsfilosofie met ethiek 'ver van evident' is, zoals een recente visitatiecommissie stelde. Gezien de sterke verwevenheid van wetenschap en technologie – bijvoorbeeld in het wetenschappelijk experimenteren[6] – is er min-

stens evenveel te zeggen voor een filosofie van 'wetenschap en technologie', waarin ontologische, epistemologische, sociaal-filosofische en ethische vragen op een samenhangende manier aan de orde gesteld kunnen worden. Dit is dan ook de inzet van het enkele jaren geleden opgerichte Vlaams-Nederlands Netwerk voor de Filosofie van Wetenschap en Technologie.

Naast theoretisch is filosofie ook normatief. Alle filosofie vooronderstelt of impliceert bepaalde waarden en wenselijkheden, en is zodoende impliciet of expliciet normatief. Deze normativiteit kan direct betrekking hebben op de bestudeerde onderwerpen, zoals in analyses en evaluaties van epistemische, maatschappelijke, morele of esthetische kwesties. Maar ook de keuze voor een specifieke methode van filosoferen, bijvoorbeeld vóór naturalisme en tegen conceptuele analyse, impliceert een normatieve stellingname.

Een aantal mogelijke nadelen van een (al te) normatieve filosofie kunnen weggenomen worden op grond van de volgende kwalificaties.[7] Om te beginnen vereist een adequate normatieve beoordeling – bijvoorbeeld van commerciële wetenschap – dat de desbetreffende filosofen goed op de hoogte zijn van de feitelijke stand van zaken. Vervolgens hoort een normatief oordeel argumentatief onderbouwd te worden via een theoretische analyse van het ter discussie staande verschijnsel. Ten derde is academisch-filosofische normativiteit niet persoons- maar zaakgericht: geen moralistische veroordeling van 'schuldigen'. Ten slotte is de normatieve filosoof geen koning, maar participant in een debat waarin ook andere belanghebbenden meedoen.

Politiek-correcte ideologieën

In *Wegen in de wijsbegeerte* spelen, impliciet of expliciet, allerlei normatieve kwesties een rol. Vage en impliciete normatieve oordelen zitten verborgen in de snelle kritiek op 'politiek correcte ideologieën', die te vinden zouden zijn in de vooronderstellingen van het huidige ethische onderzoek (10-11). Nog afgezien van het feit dat kritiek op politieke correctheid op dit moment hogelijk politiek correct is, horen dit soort sneren in een volwassen normatieve filosofie niet thuis. In termen van de bovenstaande kwalificaties: dergelijke normatieve veroordelingen verhullen een gebrek aan argumenten en ze leiden daarom al te gemakkelijk tot een stigmatiserend moralisme. In min of meer dezelfde categorie vallen de normatieve oprispingen 'dat multiculturalisme een inhoudsloos politiek doel is' (33) en het verlangen naar 'een utopische situatie zonder democratische beveiligende maatregelen die de (universitaire) besluitvorming vertragen' (53).

In contrast met het laatste ben ik van mening dat de universiteit, en dus ook de universitaire filosofie, gewoon de democratische plicht heeft verantwoording af te leggen over de door haar bestede en te besteden publieke gelden. In dit opzicht is er dan ook niets mis met een systeem van visitaties, waarin het filosofisch onderzoek periodiek beoordeeld wordt. Wel moeten bij de uitkomsten van deze visitaties enkele kanttekeningen geplaatst worden. In een kleine discipline als de filosofie kunnen in korte

tijd behoorlijke verschuivingen optreden. Wat te denken van de onderzoeksscholen voor Logica en Praktische Filosofie, die in het visitatierapport uit 2000 nog 'zeer succesvol' genoemd werden, maar waarvan de hererkenningsaanvraag onlangs door de KNAW afgewezen is? Het meest recente visitatierapport dat in *Wegen in de wijsbegeerte* aangehaald wordt, stamt uit 1995. Maar in dat rapport werd verslag uitgebracht over de periode 1989 tot en met 1993. Het zal dan ook niet verbazen dat een deel van de conclusies van dit visitatierapport gedateerd is. Zo is de techniekfilosofie inmiddels geen onderwerp meer waarop Nederlandse filosofen zich nog moeten profileren (23), maar een terrein waarop ze zich inmiddels, ook vergeleken met het buitenland, een sterke positie verworven hebben.

Een ander probleem van de huidige onderzoeksvisitaties is de te eenzijdige nadruk op internationaal onderzoek (zie ook De Dijns essay). Gevolg is dat Nederlandstalig onderzoek bijna per definitie van mindere kwaliteit geacht wordt. Mij lijkt het primair een kwestie van schaal: op sommige terreinen van de filosofie is Nederland gewoon te klein om een gevarieerd en kwalitatief hoogwaardig discours op te bouwen en in stand te houden. Maar waar dit niet het geval is, is er niets mis met Nederlandstalige filosofie en evenmin met op specifiek Nederlandse problemen gerichte filosofie.

Wat heeft dit alles nu met de normativiteit van de filosofie zelf van doen? Het antwoord is: niet zo heel veel, en dit is precies het probleem. In het rapport wordt niet of nauwelijks ingegaan op de normatieve vooronderstellingen en implicaties van de academische filosofie. Dat geldt heel duidelijk voor het advies. Wat de essays betreft is de bijdrage van De Dijn de uitzondering die de regel bevestigt. En waar, zoals ik hierboven aangeduid heb, wel normatieve oordelen geveld worden, gebeurt dit op een manier die niet voldoet aan de genoemde criteria voor een volwassen normatief debat.

Jongeren

Ten slotte is er het reflexieve aspect van filosofie. Reflexief filosoferen impliceert onder andere een bewustzijn van de verwevenheid van filosofische opvattingen met de persoonlijke, maatschappelijke of historische situatie van de filosoof of filosofen. Ik pleit hier voor een 'differentieel gesitueerde reflexiviteit'. Enerzijds toont zelfs de meest oppervlakkige kennismaking met haar geschiedenis dat alle filosofie wezenlijk gesitueerd is. Het idee van een definitieve, standpuntloze filosofische waarheid is een onbegrijpelijke illusie, die helaas nog geregeld de kop opsteekt (bijvoorbeeld in sciëntistische vormen van naturalisme). Anderzijds impliceert dit niet dat alle filosofie nu puur subjectief is. Gedifferentieerde gesitueerdheid betekent dat wij in sommige opzichten onze situatie delen met zeer velen, in andere met heel wat anderen, en soms met zeer weinigen.

In het rapport speelt de reflexiviteit van de filosofie geen expliciete rol. Wel kunnen, naar aanleiding van het rapport, reflexieve vragen gesteld worden. Maakt het bijvoorbeeld uit dat de gemiddelde leeftijd van de – als 'gezaghebbend' omschreven –

auteurs van advies en essays, naar mijn schatting, ruim boven de zestig is? Ligt het niet meer voor de hand om bij een onderwerp als de toekomst van de filosofie ook aan jongeren te denken? Het zou kunnen zijn dat dan, bijvoorbeeld, de tegenstelling continentaal-analytisch, die in de huidige teksten een behoorlijke nadruk krijgt, van minder belang blijkt te zijn.

Vervolgens had een bewuste reflexiviteit het rapport ook kunnen behoeden voor sommige uitglijders. Van Benthem houdt duidelijk niet van 'de religieuze sfeer waarmee veel filosoferen nog gepaard gaat' (27). Dat is een stellingname waar op zich niets mis mee is. Van Benthem deelt deze met heel wat (maar zeker niet met alle) Nederlandse filosofen. Maar zijn toevoeging dat vaktermen als 'reflectie' en 'kritische distantie' alleen een religieus te interpreteren betekenis hebben, is niet alleen onbegrijpelijk. Ze is ook in strijd met zijn eigen pleidooi voor een 'kritische reflectie op wetenschap' (12) en een 'kritisch volgen van de agenda's der wetenschappen en maatschappij' (34). Met iets meer besef van de doorwerking van zijn eigen vooronderstellingen hadden deze inconsistenties vermeden kunnen worden en had het punt op een meer substantiële manier aan de orde gesteld kunnen worden.[8]

Samenvattend kom ik tot de volgende drie criteria voor een gezonde toekomst van het Nederlandse filosofisch onderzoek: theoretische diepgang (aangemoedigd door internationale competitie), normatieve relevantie (dus ook, zij het niet uitsluitend: lokale relevantie via Nederlandstalige bijdragen) en reflexieve sensibiliteit (dat wil zeggen een besef van gesitueerdheid voorbij subjectiviteit en objectiviteit).

Noten

1 In deze bijdrage verwijzen de losse paginanummers steeds naar de bladzijden van dit rapport. Inhoudelijk zal ik vooral ingaan op het door Van Benthem, Braakhuis, Brümmer en Philipse opgestelde advies. De aan het rapport toegevoegde essays van De Dijn, Van Benthem en North zal ik er nu en dan bij betrekken. Opmerkelijk is wel dat in het advies weinig terug te vinden is van Norths interessante artikel over de plaats van de geschiedenis van de filosofie, ondanks het feit dat zijn essay bijna twee keer zo lang is als de andere twee.

2 Vandaar de wat eenzijdige literatuurlijst. Omdat ik deze visie elders al uitvoerig uiteengezet heb (zie Radder 1996, met name hst. 8), kan ik hier volstaan met een korte karakterisering ervan.

3 In Radder (2004) heb ik dit punt iets uitvoeriger uitgewerkt.

4 Zie de analyses in Nickles (1992) en Radder (1997).

5 Om misverstanden te voorkomen: ook de opvatting van filosofie als theorie veronderstelt dat wetenschapsfilosofen goed op de hoogte zijn van (historische en hedendaagse) wetenschappelijke praktijken. Maar dat impliceert geen voorstel tot directe inhoudelijke en institutionele samenwerking.

6 Zie Radder (2003a).

7 Zie ook Radder (2003b), pp. 21-24.

8 Sommige inconsistenties moeten we natuurlijk handhaven, zoals die in het colofon van het rapport waar de zin 'Deze publicatie is alleen digitaal beschikbaar' direct gevolgd wordt door 'Het papier van deze uitgave voldoet aan iso-norm 9706 (1994) voor permanent houdbaar papier'.

Literatuur

KNAW (2003) *Wegen in de wijsbegeerte. Over de toekomst van het filosofisch onderzoek in Nederland.* Amsterdam, Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.

Nickles, T. (1992) Good science as bad history. From order of knowing to order of being. In: E. McMullin (red.) *The social dimensions of science.* Notre Dame, University of Notre Dame Press, pp. 85-129.

Radder, H. (1996) *In and about the world.* Albany, State University of New York Press.

Radder, H. (1997) Philosophy and history of science. Beyond the Kuhnian paradigm. *Studies in history and philosophy of science* 28, pp. 633-655.

Radder, H. (red.) (2003a) *The philosophy of scientific experimentation.* Pittsburgh, University of Pittsburgh Press.

Radder, H. (2003b) *Wetenschap als koopwaar? Een filosofische kritiek.* Amsterdam, VU Boekhandel/Uitgeverij (oratie).

Radder, H. (2004) Alles van waarde is nuttig. Over filosofie, praktijk en nut. In: R. van Woudenberg, M. Willemsen en G.J. Buijs (red.) *Het nut van filosofie.* Budel, Damon, pp. 39-45.